

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Дочо Николов Боджаков, преподавател в НАТФИЗ „Кръстю Сарафов“, за дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ в областта на висшето образование.

Научно направление: 8.4. „Театрално и филмово изкуство“.

Научна специалност: 05.08.03 „Кинознание, киноизкуство и телевизия“

Докторант: Мария Викторова Аверина

Научен ръководител: проф. д-р Нина Алтъпармакова

Тема: „Монтажни принципи при изграждане на документални филми от архивни материали“

Предложеният ми за рецензиране дисертационен труд е в обем от 183 страници. Съдържателната му част е изложена в пет отделни глави и прилежащите към тях въведение и заключение. Към труда е приложена филмография от 27 заглавия. Обособена е и справочна част, в която се изрежда цитираната и ползвана литература – общо 44 заглавия на български, руски и английски езици.

Боравенето с архиви в киното е слабо изследвана територия. Дори самият факт, че докторантката Мария Аверина е била мотивирана да се захване с тази непопулярна област, е бъдещ уважение принос в българската филмова наука.

Живеем във времена, в които документалното кино засилва вниманието си към близкото и по-далечно минало, опитва да ги пресъздава и преосмисля от непознати гледни точки. Отминалите събития стават поводи за търсене на универсални истини за тогавашния човешки живот – и това търсене е невъзможно без едно ново по своя характер интерпретиране на филмовия архив. Този архив служи вече не само като достоверна илюстрация на епохата, но и като източник на оригинални драматургични идеи. Изследването му в подобен контекст си е поставила за научна цел Мария Аверина. Цел, която тя осъществява през анализа и класификацията на различните монтажни принципи, приложими в документалните филми, изградени от архивни кадри. Написаната от нея дисертация е актуална не само за филмовия монтаж, тя намира синергия и с други изразни възможности на документалното кино – драматургия, режисура, звук – и като цяло задава широка перспектива за въздействие в научно-приложно отношение.

От структурирането на труда, от избраните изследователски похвати, както и от разработването на проблемите в отделните глави и подглави личи, че Мария Аверина познава материята, която е избрала за поле на своите научни търсения. Тя е наясно със същината на въпросите, над които разсъждава, с тяхната историческа еволюция и съвременното им състояние. Гледната ѝ точка не е на някакъв косвен наблюдател, а на професионално ангажиран човек. На режисьор, който сам прави документално кино. Като цяло стилът ѝ на изложение е ясен и аргументиран, надграден с ерудиция и компетентно боравене с филмографията и справочната литература.

Написаното от Аверина се чете с интерес и печели доверие най-вече с конкретиката си. Докторантката е съумяла да приложи вярна и гъвкава методология за изследване и анализиране на заложените в труда научни проблеми. В първите две глави на изследването тази методология има предимно информативен и индуктивен характер, а в следващите – аналитичен и емпиричен. Използваният от докторантката инструментариум е базиран на научни наблюдения; описания и анализи на исторически процеси; функционално-прагматични анализи на многообразни и отговарящи на темата филми; съпоставяне на специфични исторически, естетически и стилистични характеристики на отделните филмовите творби.

Достойнство на изследването е функционалната употреба на цитатите и тяхното органично вграждане в текста. Мария Аверина е далеч от цитатното изобилие, което често пъти превръща един научен труд в компилация от чужди мнения – тя цитира точно и уместно, позовава се на утвърдени авторитети, като предава някои от разсъжденията им в преразказана форма.

Дисертационният труд „Монтажни принципи при изграждане на документални филми от архивни материали“ има добре премислена логика. Естествено, тази логика е подчинена на основната научна цел – постъпателно и възможно най-пълно изследване на проблематиката, свързана с превръщането на филмовия архив във водеща драматургична възможност чрез успешното му синтезиране с останалите изразните средства в документалното кино.

В стегнатият увод на дисертацията традиционно са очертани предметното поле и задачите, които авторката си поставя. Набелязан е така също и инструментариумът за тяхното изследване.

В първа част са дефинирани понятията „монтаж и монтажни принципи“ и „архив и архивен материал“. Направена е класификация на филмовите архиви според предназначението им и според институционалния статус на източниците им. Подробно са представени различните практики за опериране с архивни кадри. Вниманието на Мария Аверина се е съсредоточило и върху технологичната част от работата на режисьора и монтажиста с архива. Изложени са предизвикателствата, пред които са изправени те – първо в издирването на възможните източници на архивни материали, последвано от осмисляне и от внимателен подбор, за да бъдат използвани най-точните кадри и да се изградят правилни конструкции между тях.

Втората част предлага исторически преглед на развитието на документалното кино, използващо архиви. Намирам този преглед за необходим. Той осъществява своеобразен теоретичен мост към следващите части на дисертацията, най-вече чрез извеждането на тезата, че всичко създадено от пионерите на киното с течение на времето се превръща в богат филмов архив, към който изследователи и творци се връщат непрестанно в своята работа.

В тази осведомителна по своята същност част е отделено място и за проблемите, свързани със съхраняване и реставриране на архивите, с предназначението и функционирането на националните филмотеки. Интересни са данните, описващи състоянието на личните видеоархиви и на съвременните видеоплатформи за съхраняване на архивни кадри.

С третата част се навлиза в същинската дълбочина на изследването – тук Мария Аверина се занимава с филмовите архиви като основа за създаването на авторски документални филми от българското и световното кино. Както става ясно от формулировката на основната тема, акцентът е най-вече върху монтажните принципи и похвати, които са използвани при направата на разглежданите филми.

Докторантката е предпочела да изведе тезите си не чрез абстрактно теоретизиране, а чрез поредица от филмови анализи – като предварително е класифицирала по вид и жанр подходите при цялостното или частичното присъствие на архивни материали в документалното кино. Бих отбелязал тази класификация като научен принос. Няма да изреждам отделните видове – те са добре открити в дисертацията.

Много точно са подбрани филмите, чрез които са представени различните предназначения на използвания в тях архив. Техните анализи са тематично фокусирани и са в симбиоза с цялостната гледна точка към избраната проблематика. Това придава допълнителна плътност на изследователския труд и предпазва автора от умозрително и констативно изложение. Разсъжденията на Мария Аверина върху филмовите заглавия не се свеждат до сюжетни преразкази или до стилистични обобщения, които да илюстрират изследователските тези. По-скоро самите тези произтичат от професионално направените монтажни и драматургични анализи на подбраните заглавия.

По този начин проличава умението на докторантката да синтезира придобитата с изследователски методи информация и да прави необходимите изводи от нея. Например, разглеждайки поредица филмови портрети, изградени въз основата на документация, снимков материал и киноархиви, Аверина формулира опорните точки на творческия метод, който обединява режисьорските търсения на Юлий Стоянов, Светослав Овчаров и Асен Владимиров. Характерно за тези документалисти е, че следвайки стремежа си към непреднамерен прочит на историята, изграждат филмите си само с помощта на кино и фотоархиви, без интервюта с учени, експерти и популярни авторитети. Т. е. превръщат архивния елемент във основополагащо изразно средство. Затова и тяхната предварителна работа в архивните хранилища се оказва първостепенен извор на самата филмова драматургия. Сценариите за подобни филми се създават най-често върху открити от авторите им текстови и визуални документи.

Мария Аверина характеризира този метод като процес с първоначално неограничено натрупване на материал, последвано от етап на продължителна редуция и от финализиране, при което във филма остават само най-необходимите за разказа елементи. Този процес е мотивиран от схващането, че документалното кино трябва да се прави и възприема без излишен патос, със стремеж към сложност и дълбочина, с уважение към фактите и най-вече с уважение към зрителя, на когото не бива да се поднасят готови тези, а да му се дава възможност за собствени мисли и изводи.

Дори само този пример е показателен за цялостния изследователски подход на Мария Аверина. Нищо самоцелно. Нищо встрани или „от себе си“. Само систематично подбрани факти от реалния филмов живот и коректната им интерпретация. Именно този подход води докторантката към редица съществени изводи. Като например този, че във филмите, основани на архиви, много често се прибегва до асоциативен тип монтаж. Че

се редуват паралелно два вида кадри – архивни и съвременни. Съпоставянето им подпомага зрителя да открие внушение за близост или контраст, за еднаквост или алегория, за теза или антитеза в синтезираната на екрана действителност. Сполучлива илюстрация за боравеното с точно такъв инструментариум Мария Аверина е открила във филмите „Нощ и мъгла“ на Ален Рене и „Дворците на народа“ на Борис Мисирков и Георги Богданов, където според нея *„архивите са вплетени монтажно толкова плавно в тъканта на филма до степен, че оставаме с усещането, че минало и настояще съществуват едновременно“*.

Лично у мене интерес предизвикаха подглавите, посветени на филми, създадени върху нестандартни архивни източници – лични и семейни архиви (home video), архиви от камери за наблюдение на дадени пространства, записи от камери за видеорегистрация на полицейски разпити и пр. В изследването си на подобни документални филми Аверина разграничава две драматургични конструкции в изграждането на наратива – като правилно отбелязва, че тези конструкции са обусловени от различните характеристики на архивните източници. Някои от тези източници се явяват обективни спрямо средата и нейните обитатели, други обаче са плод на провокирани от авторите им житейски ситуации или пък имат формата на лични изповеди пред обектива на камерата.

Това деление докторантката изследва чрез съпоставка между филмите „Дневник“ на Давид Перлов и „Проклятие“ на Джонатан Каует. Изтъквайки стилистичните разлики между тях, тя констатира и общите признаци на жанровата модификация, към те която принадлежат – интимното им звучене, усещането за неподправеност и автентичност и не на последно място – обединяващата тема за пътуването, като то се оказва *„както метафорично към миналото на самите автори, така и буквално – назад към местата на тяхното детство“*.

Аверина дава още примери за възможни вариации при използване на архиви. Засегнат е т. нар. revisiting documentary – завръщане по местата, на които е бил заснет известен в миналото филм. По повод на два филма на Сергей Лозница докторантката разсъждава върху взаимовръзката между игрална драматургична структура и документално филмово наблюдение. А във връзка с филма на Бианка Стихтер „Безкрайни три минути“ тя въвежда свое оригинално авторско понятие – „археология на архивите“. То е свързано с опита не само да се възпроизвежда, но и да се изследва антропологично едно фиксирано преди десетки години върху филмова лента събитие.

Потоъкът от съждения на Мария Аверина стига до констатацията, че авторските послания и идеи при филмите, създадени от киноархиви, се осъществяват най-често чрез едно класическо изразно средство – гласът зад кадър. Колаборацията между архив и дикторски текст е представена чрез подробен анализ на филма на Светослав Овчаров „Второто освобождение“. Използвани са спомагателни аргументи и от други подобни филми.

Работата с архиви неизбежно опира и до етиката. До опасността от недобросъвестност при тяхното повторно интерпретиране в нов контекст. До фалшифициране и спекулиране с изкушаващи пропагандни тези. Аверина не е отминала този проблем. Отделила му е достатъчно място в научния си труд. Дори по повод филма на Питър Джаксън „Те няма да остаряят“ тя се е включила със свои аргументи в своеобразна дискусия, свързана с това дали с времето архивите няма да бъдат толкова „подобрили“ дигитално, че да изгубят автентичното си излъчване.

Този въпрос е осветлен допълнително и в четвъртата част на дисертационния труд, като в нея е предложена една историческа ретроспекция на манипулативния подход при използване на филмов архив. Наред с казуси от филми на Есфир Шуб и Михаил Ром, е анализиран и нашумелият документален сериал „Дива, дива страна“ на Маклейн и Чапман Уей, разказващ историята на индийския гуру Ошо.

В последната част от своята работа Мария Аверина е споделила и личния си опит в използването на архиви при създаване на някои от документалните си филми. Този опит е скромен, но правилно осъзнат. Будят доверие думите на авторката, че *„в киноархивите можем да търсим истината за различните исторически епохи – да поставяме под въпрос вече съществуващи хипотези и да стигаме до нови изводи и обобщения за фактите и духа на времето“*.

Като обобщение може да се направи следната характеристика на съдържателната част на докторската дисертация: композиционно трудът е успешно изграден и добре балансиран, с убедителни изводи и ясен научен характер, с единен понятиен материал, с ерудиран и четивен стил на изложение. От всичко това произтичат и неговите приноси, като най-съществените от тях са:

- Споменатата вече класификация на начините и подходите при използване на архиви в документални филми;

- Доказването на тезата, че чрез систематизирането на различните монтажни принципи, използвани при изграждането на документални филми от архивен материал, се отварят възможности за постигане на задълбочен и най-вече автентичен филмов разказ;

- Доказването на тезата, че дори сам по себе си използваният в киното архив води до по-високи нива на внушение и надгражда водещите идеи на филма;

- Успешният опит за научно-приложен анализ на монтажните принципи и иновативните подходи, чрез които се изграждат документални филми от лични архиви;

- Извеждане и научно осмисляне на понятието „археология на архивите“.

Нямам принципни или концептуални несъгласия с предложеното научно изследване. Намирам го за аргументирано и изчерпателно. Дори на места тази изчерпателност ми се струва прекалена. Някои информативни и справочни моменти биха могли да се поднесат с по-малко данни и подробности.

Извън тази забележка, Мария Аверина се е справила достойно с предизвикателствата на избраната от нея дисертационна тема. Работата ѝ има завършен академичен вид и в крайна сметка представлява ценно за киното ни изследване.

В своето теоретично единство и в научната си цялост дисертационният труд „Монтажни принципи при изграждане на документални филми от архивни материали“ на докторантката Мария Аверина отговаря на изискванията на ЗРАСРБ (Закон за развитие на академичния състав в Република България) и Правилника за неговото приложение в НАТФИЗ. С този свой труд докторантката доказва, че притежава необходимите теоретични знания и има не само професионална подготовка, но и устойчиви умения в проучваната от нея област. Доказва също така и способностите си да изследва, анализира, обобщава и систематизира свои и чужди постижения и да прави съответните научни изводи от тях.

Поради всичко изложено до тук, ще гласувам с „да“ за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в областта на висшето образование на Мария Викторова Аверина.

14. VIII. 2023 г.

Рецензент:

/проф. д-р Д. Боджаков/